
Edina BEĆIREVIĆ¹

Multikulturalizam i sigurnost – studija slučaja: Bosna i Hercegovina

Multiculturalism And Security - Case Study: Bosnia And Herzegovina

Sažetak

Bosna i Hercegovina se u međunarodnom društvu često spominje kao «multikulturalno društvo». Bosna i Hercegovina je bila multikulturalno društvo i prije rata, i tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), imali su funkcionalan «modus vivendi». Međunarodni i domaći pregovarači još od Dejtonskog sporazuma pokušavaju pronaći tajnu za zajednički, funkcionalni način života. Agresija na Bosnu i Hercegovinu koja je prouzrokovala i interne konflikte između etničkih zajednica, pokazuje da je multikulturalizam u Bosni i Hercegovini bio veoma osjetljiv na «sigurnosne prijetnje» (čitaj: kada se etničke zajednice osjećaju ugroženo jedna od druge).

Ova studija će se fokusirati na različite koncepcije multikulturalizma: u razvijenim zapadnim demokracijama u zemljama jugoistočne Evrope, uz pokušaj da se napravi poređenje dva modela i procjena njihovog utjecaja na dvije grupe zemalja. Kao studija slučaja poslužiće Bosna i Hercegovina, uglavnom zbog toga što reflektuje osnovne razlike između dvije pomenute koncepcije multikulturalizma.

Ključne riječi: multikulturalizam, sigurnost, Bosna i Hercegovina

Summary

In international discours Bosnia and Herzegovina is often mentioned as «multicultural society». BiH has been multicultural before the war, and the

¹ Mr. sc., Viši asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

three constituent «peoples» (or ethnic communities, Bosniaks, Croats and Serbs) had a functional «modus vivendi».

International negotiators and local officials ever since the Dayton agreement keep trying to find the secret of the «modus vivendi» recipe again. However, aggression on BiH that caused internal conflicts between ethnic communities as well, showed that multiculturalism BiH had, was highly vulnerable when «security threat» (read: when ethnic communities feel threatened by each other) appears.

This interactive lecture would focus on different conceptions of multiculturalism: in developed western democracies, and in countries in transition (South East European Countries). As a case study and departing point in discussion Bosnia and Hercegovina would be used, mainly because it reflects the main differences between the two mentioned conceptions of multiculturalism.

Key words: *multiculturalism, security, Bosnia and Hercegovina*

Sudbina Bosne i Hercegovina početkom devedesetih zavisila je od stava zapadnih sila prema bivšoj Jugoslaviji, ali isto tako i od bosanskog tumačenja ideja zapadnog društva na čiju se pomoć Bosna i Hercegovina tada oslanjala. Nažalost, iz bosanske perspektive razmatran je samo retorički nivo koji je dominirao zapadnim medijima: demokratizacija, ljudska prava, nikad više rata u Evropi... Činjenica da dominantnim zapadnim političkim i teorijskim diskursom vlada (neo)kolonijalna svijest, za bosanskohercegovački politički establishment bila je u drugom planu.

Dugogodišnji rad Samuela Huntingtona, koji je kulminirao knjigom "Sukob civilizacija" (1996), najčešće je citirano djelo u tekstovima koji se bave što kritičkim, što afirmativnim tumačenjem konzervativnog pristupa međunarodnim odnosima.

Huntington je klasični primjer kako zapadni politički teoretičari komplicirane svjetske realitete grupišu uz pomoć stereotipa, (jer, kako bi drugačije svijet funkcionirao i donosile se velike odluke?), te su tom logikom Bošnjaci, zbog pripadnosti islamu, smješteni u grupu sa etiketom "opasnost". Međutim, Huntingtonova knjiga samo je jedan od radova vojske zapadnih političkih teoretičara koji ekstremnije od Huntingtona eksploatiraju izvorne ideje Maxa Webera o vezi religije i

ekonomskog i društvenog uređenja. U toj pojednostavljenoj interpretaciji Webera, islam i pravoslavlje imaju karakteristike koje su u sukobu sa liberalnim uređenjem države, za razliku od zapadne krišćanske tradicije koja je kompatibilna sa idejama liberalne države.²

Međunarodni odnosi koje diktiraju zapadne sile pod velikim su utjecajem zapadne teorije međunarodnih odnosa, koja ima interdisciplinarni karakter, i istraživački radovi u ovoj sferi najčešće se bave međunarodnim pravom, teorijama sigurnosti i ekonomskim teorijama, ali ne zanemaruju ni institucionalne analize u nastojanju da holistički pristupe razumijevanju svijeta. Međutim, debata je uvijek najkontroverznija kad su u pitanju dupli moralni standardi, i akademske škole se dijele na one koje bez moralnih skrupula prihvataju limite liberalne države da odgovori zahtjevima pravde (one koji priznaju geostrateške realitete) i buntovnike koji insistiraju za drugačijim, pravednijim pristupom kako unutrašnjih, tako spoljnopolitičkih pitanja.

Kao polazna osnova uglavnom se koristi savremena debata koja se odvija između liberalno filozofskih škola. Osnovna pitanja su: "Da li zapadna liberalna država ima eksploativni karakter?", "Da li su institucionalna rješenja u skladu sa Kantovim principima pravde?", "Kako pronaći opravdanje za socijalne nejednakosti?", "Da li se jedni standardi liberalne države koriste unutar granica te države, a drugi na međunarodnom planu?".

Filozofi koji nude "adekvatne" i odgovore u korist postojećim uređenjima liberalnih država, u komfornoj su poziciji, jer taboru koji ističe nepravednosti liberalnog uređenja države jednostavno kažu da boljeg rješenja nema, te da su svi pokušaji da se jednakost u distribuciji a ne po mogućnostima ugradi u državne principe, završili katastrofalno. Kao negativan primjer najčešće se spominje Staljin, a oni koji žele da učvrste argument navode još i primjer bivše Jugoslavije, kao propali alternativni eksperiment.

² Za detaljniju analizu pogledati Richard A. Anderson; M. Steven Fish; Stephen E. Hanson and Philip S Roeder *Postcommunism and The Theory of Democracy* (Princeton University Press,2001)

Instinkt za preživljavanje Bosancima je za vrijeme rata diktirao priču o multikulturalizmu. Nakon rata, bh. zvaničnici koji su se upirali da budu politički korektni u susretima sa zapadnim pregovaračima, u intervjuima za zapadne medije, multikulturalizam su isticali kao vrhunsku odliku njihovih političkih ubjeđenja. U ratu su građani Bosne i Hercegovine, misleći da će tako obezbijediti zaštitu međunarodne zajednice, stalno agresivno ponavljali: "Bosna je multikulturalna država!", nadavši se da na taj način bude simpatije kod zapadnih političara, novinara, gledalaca...

Međutim, simpatije koje su trebale biti probuđene po principu identifikacije, izostale su. Zašto? Naime, priča o Bosni i Hercegovini kao multikulturalnoj državi, prije rata bila je zaista priča sa sadržajem, za razliku od zapadnog multikulturalizma koji funkcioniše po zakonima mitologije, da bi oživio tek u smislu limitiranih kulturnih prava manjina u hegemonističkim nacionalnim državama Zapada.

Uz sve rizike da zvuči poput marksistička kritike, liberalna filozofska teorija posljednjih godina počinje da uviđa nepravedna rješenja nacionalnih liberalnih država u sferi institucionalnog rješenja nacionalnog pitanja i prava manjina. Najveću pažnju u akademskim krugovima dobio je kanadski politički filozof Will Kymlicka (1995)³, koji u svojim studijama o etičkim ograničenjima liberalizma privlači posebnu pažnju u dijelu analize zapadnog multikulturalizma. Limiti liberalne teorije koja pitanja pravde rješava samo u okviru nacionalno homogenih država, donekle su prikrivani politikom multikulturalizma. Kymlicka, međutim, tvrdi da multikulturalni politički programi koje su usvojile zapadne demokracije nisu ništa drugo do drugačije definirani programi integracije i asimilacije etničkih manjina.

Kymlickina namjera je da zapravo odgovori zapadnoj desnici koja je zbog velikog broja imigranata zabrinuta da bi politika multikulturalizma mogla proizvesti etnički separatizam. Kymlicka tvrdi da se sadržaji multikulturalnih politika ne suprotstavljaju integraciji, već joj zapravo asistiraju. Rad Willa Kymlicke rješava nas iluzija o multikulturalnim društvima. Njegov izraz je jednostavan do

³ Will Kymlicka "A Liberal Theory of Minority Rights" (Oxford University Press, 1995)

banalnosti, a popularnost u akademskim krugovima duguje hrabrosti da prizna da je dosadašnja liberalna filozofska teorija robovala ideji homogene nacionalne države, jer nije imala ništa pametnije da ponudi.

Dakle, manjkavosti teorije o multikulturalizmu rijetko su kritikovane, jer nepisana pravila akademske zapadne kritike obavezuju ne samo na ukazivanje na loša rješenja društvenih problema. Naime, legitimitet se dobija tek onda kada kritičar postojećeg statusa nudi alternativna buduća rješenja. Kymlicka svojim naučnim pristupom odbija ustaljena pravila, međutim argumenti mu zbog toga nisu izgubili na snazi i njegov rad izazvao je buru reakcija u zapadnim naučnim krugovima.

Pogrešno bi bilo tvrditi da multikulturalizma na Zapadu nema, no, multikulturalizam je dozvoljen tek u sferi kulturnog izraza. Za primjer može poslužiti recimo takozvana "etno muzika", koja se rekonponira da bi bila prilagođena zapadnom ukusu. Svjetske zapadne metropole danas se također natječu u broju nacionalnih kuhinja, prodavnica sa raznim etničkim suvenirima, drugim riječima "ethno je in" (etno je u modi)! Kymlicka ističe da su dvojezične škole moguće jedino u privatnom aranžmanu, a one se ohrabruju najviše zbog toga što su istraživanja pokazala da, ako djeca koja ispravno govore jezik etničke grupe, imaju bolju osnovu da nauče i državni jezik. Ukratko, zapadni multikulturalizam je tranzicija za integraciju i asimilaciju etničkih manjina. Ovaj princip slijedi, recimo, Estonija koja ne priznaje politička prava Rusima koji su u Estoniju naseljeni 1945 godine. ⁴ Za sada taj princip funkcionira i to Estoniji nije bila prepreka za integraciju u zapadnu alijansu.

Ako predemo u sferu političkih prava u zapadnim demokracijama, ona su ostvariva uglavnom na individualnom nivou, tek nakon potpune integracije pojedinca (obično je to druga ili treća generacija imigranata, već potpuno asimilirana), svi ostali zahtjevi za političkim pravima grupe svrstavaju se u začetke separatizma. ⁵

⁴ Rusi čine 30% populacije Estonije. Da bi dobili državljanstvo moraju položiti test jezika. Oni koji ne polože test jezika imaju sva prava osim političkih prava. Pored zabrane učešća u političkom životu, onima koji ne polože test jezika zabranjeno je i da glasaju na izborima ili da učestvuju u referendumu.

⁵ Kymlicka recimo navodi da su imigranti koji odbijaju integraciju permanentno marginalizirani, ali da nekim grupama sasvim odgovara stanje izolacije, te navodi primjer Hutterita u Kanadi ili Amisha u SAD-u. Izolacionističkim rješenjem sretne su i

Međutim, bilo u skladu ili ne sa suštinom propisane liberalne etike, tek integracija i asimilacija etničkih manjina - čvrsto se vjeruje na Zapadu, obezbjeđuje prije svega nacionalnu sigurnost. Duple lojalnosti tolerišu se na kulturnom, nikako na političkom nivou. Homogena (jedno) nacionalna država, uči nas zapadna teorija već decenijama, preduslov je za stabilnost i mir unutar svojih granica.

Metodološki svjesni čitaoci na osnovu dosadašnjeg teksta mogu biti navedeni na zaključak da poredim neuporedivo i da se bavim parcijalnim neosnovanim konstrukcijama, jer etničke manjine, imigranti i "konstitutivni narodi" su različite kategorije. Stoga je nužno ponovno podsjetiti da je dosadašnja komparacije Bosne i Hercegovine sa zapadnim državnim uređenjima provedena u svrhu pronalaženja odgovora na pitanje: "Zbog čega je ideja o Bosni i Hercegovini kao multikulturalnoj državi bila teška za shvatanje zapadnim pregovaračima i zbog čega su rezultati etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini spremno legitimirani Daytonskim sporazumom?". U kontekstu homogenih nacionalnih zapadnih država, lakše ćemo shvatiti i uzroke blagonaklonosti zapadnih naučnih i političkih konzervativnih krugova prema idejama Velike Srbije i Velike Hrvatske.

Kao odgovor na ovo pitanje, instruktivan je i rad Johna Rawlsa koji se pojavljuje u vrijeme agresije na BiH, *Teorije pravde* (1992). Mnogi ozbiljni kritičari su ustvrdili da je ovo djelo ponovni pokušaj da se opravdaju socijalne nejednakosti sadašnjeg zapadnog liberalnog uređenja države, ali ukazuju da njegova teorija može poslužiti i kao opravdanje za mnogobrojna nepravredna rješenja u kojima ista država učestvuje van svojih granica.

Rawls praktično ponovno oživljava teoriju društvenog ugovora, koja je dugo bila zapostavljena, jer nije dala objašnjenje da li je prvi društveni ugovor postavljen na pravednim osnovama. Rawls se ne trudi da obrazloži pravednost postojanja prvog društvenog ugovora, on nudi mentalnu vježbu svima koji dovode u pitanje liberalne principe: potrebno

države i sekte, a u ovu shemu moglo bi se uklopiti i rješenje problema mudžahedina u BiH. Ovaj model je naravno prihvatljiv po uslovom da između religiozne grupe i države postoji konsenzus, te ako je izolacija i marginalizacija prihvatljiva za obje strane.

je naučiti veo neznanja o ličnoj društvenoj poziciji, ubjeđenjima i historiji sadašnjeg društvenog stanja kada razgovaramo o uslovima društvenog ugovora. Dakle, pojedinci su svjesni političke situacije, ali nisu svjesni svoje pozicije u društvu. U Rawlsovoj živopisnoj mentalnoj vježbi, svi učesnici dolaze do istih principa pravde:

1. svaka osoba treba imati jednaka prava sve dok su njegove osnovne slobode kompatibilne sa sličnim slobodama za druge
2. društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene tako da su
 - a. u najvećoj mogućoj mjeri u korist cijelog društva
 - b. da je princip nejednakosti vezan uz pozicije i institucije koje su otvorene za sve pripadnike društva.

Rawls ističe da drugi princip ne može funkcionirati ako nije ispunjen prvi te da je hronologija "principa nejednakosti" osnova za pravedno uređenje liberalne države. Zvuči prihvatljivo, međutim problem nije u principima koliko u velu neznanja i prihvatanju *statusa quo* te nevoljkosti da se ispita da li je trenutačno stanje rezultat historijske nepravde.

Rawlsovu teoriju na međunarodnom planu možemo povezati sa, recimo, pregovorima u Daytonu, kada su američki pregovarači bosanskoj delegaciji ponudili veo neznanja, predloživši im da zaborave kako su dospjeli u trenutačnu pregovaračku poziciju. Eksperiment je uspio a bošnjačka strana je povjerovala kako je legitimiziranje etničkog čišćenja od uzajamne koristi svih stanovnika BiH, jer prije svega obezbjeđuje mir.

Na mnogo originalniji način filozof Brian Barry objašnjava političku poziciju Bošnjaka u Daytonu. Barry (1995)⁶ pravi bolnu komparaciju američkih Indijanaca i Bošnjaka. Iz Barryjeve analize još jednom se može vidjeti kako savremena politička filozofija nije mnogo odmakla od osnivača društvenog ugovora Thomasa Hobbesa. Barry se pita kako se može pronaći *modus vivendi* u zajednici kad pojedinci imaju različite koncepcije o dobrobiti, te kako pronaći set zajedničkih pravila koji bi svakog pojedinca obavezivao na pravila koja bi povećavala dobrobit i pojedinca i zajednice. Barry predlaže da se na liniji Hobbesa pretpostavi da pojedince u suštini najviše zanima njihova lična, ili u najboljem slučaju, tek dobrobit njihovih porodica. Kad bi ljudi, dakle, slijedili samo svoju

⁶ Brian Barry *Justice as Impartiality, Vol III A Treatise on Social Justice* (Oxford:Clarendon Press,1995)

prirodu, i vodili računa samo o svojoj dobrobiti, vladalo bi permanentno stanje rata, jer bi konstantno bili u sukobu sa drugima koji također vode računa o sopstvenom interesu.

Hobbes zato predlaže prenošenje prirodnih prava pojedinaca na suverena (državu) u svrhu stvaranja pretpostavki za mir. Hobbes je, da podsjetimo, bio opsjednut idejom kako pronaći *modus vivendi* u kojem bi se isključila mogućnost rata, i tome je posvetio najbolje godine svoga rada.⁷

U knjizi "Teorije pravde" Barry Hobbesov društveni ugovor, koji pojedince obavezuje na prenošenje dijela prirodnih prava suverenoj državi radi mira - jer kompetitivni interesi pojedinaca su uzroci ratova- naziva *pravda kao uzajamna korist* te u istu grupu svrstava i Rawlsov princip različitosti. Barry navodi manjkavost teorije *pravda kao uzajamna korist* u uslovima kada su pregovaračke pozicije pojedinaca i grupa nejednake. Barry(1995) se pita: "Pretpostavimo da prihvatite da bi neki set pravila unaprijedio svačiju koncepciju dobra (uključujući i vašu) ako ga prihvatite, i da je to bolje od situacije u kojoj svaki pojedinac provodi ličnu koncepciju dobrobiti. Pitanje je: "Zašto biste pristajali na pravila u prilici kada vjerujete da možete unaprijediti vašu koncepciju dobrobiti efektivnije ako prekršite pravila?".

Barry u nekoliko navrata ponavlja da je teorija pravde kao uzajamna korist, koja je zapravo esencija liberalne države, interno nekonzistentna i nespojiva sa elementarnim idejama koje pravda zahtijeva. Osnovna pretpostavka teorije o pravdi kao uzajamnoj koristi je da će strane u sukobu doći do istog zaključka o njihovoj relativnoj pregovaračkoj moći i da će nakon toga potpisati ugovor u skladu sa tim uslovima.

Kao ideal ovih teorija poslužio mu je historijski primjer sumnjive autentičnosti iz južnoameričkih ratova u 19. stoljeću. U sukobu dvije vojske, pred samu borbu, generali se dogovore da izbjegnu borbu, pod uslovom da potpišu mir kao da su se borili. Prebrojali su ljude, konje i oružje i dogovorili se koja je strana pobijedila. U skladu s rezultatima fiktivne borbe, potpisan je i mirovni sporazum.

⁷ Da ne bi učestvovao u građanskom ratu, Hobbes je iz Engleske pobjegao 1640. godine i 11 godina je proveo u Francuskoj.

Pitanje koje postavlja Barry je: "Da li balans snaga uvijek podrazumijeva pravedan ugovor?", i kao ilustraciju da je balans snaga najčešće u konfliktu sa pravdom navodi primjere: genocid nad američkim Indijancima i genocid nad Bošnjacima.

Istrebljenje Indijanaca od strane američke vlade i vojske pratilo je i potpisivanje sporazuma, koji su, kako nas podsjeća Barry, često grandiozno nazivani "sporazumima vječnog mira", a obično su slijedili nakon destrukcije sela, ubijanja muškaraca, a često i žena i djece. Kada je 1868. godine Ouraay, poglavica Utesa, pozvan da potpiše ugovor "vječnog mira", izjavio je da je sporazum koji Indijanac potpiše sa Sjedinjenim Državama jednak sporazumu koji bufalo napravi sa njegovim lovcima kada je pogođen stijelama. Sve što može uraditi jeste da legne i da se preda.

Barry kaže da rat u Bosni koji je uslijedio nakon raspada Jugoslavije nudi savremenu ilustraciju sa istom poentom. Bošnjaci su protestovali protiv svakog predloženog mirovnog plana uz obrazloženje da je takav plan nepravedan i da legitimizira srpsku kontrolu etnički očišćenih teritorija. U svakom slučaju, pošto je jedini racio koji je stajao iza takvih mirovnih prijedloga bila *pravda kao uzajamna korist*, nema načina da se kaže da je bilo koji prijedlog nepravedan sve dotle dok reflektuje balans vojne prednosti. Nemogućnost te formule da generira mir također je očigledna: sva razna primirja i sporazumi su prekršeni u situaciji čim je bilo koja od strana imala razloga da vjeruje da bi joj kršenje dogovora donijelo dodatnu prednost. Jasnije rečeno, srpske snage, analogno bijelcima na američkom Zapadu nisu imali motiva da se pridržavaju pravila sporazuma koji bi stabilizirao *status quo* ako su vidjeli mogućnost daljnjih vojnih napredovanja. (Barry, 1995)⁸

Ako bismo se poslužili metodom mentalne vježbe po uzoru na Rawlsa, i metodom reflektivnog *equilibrijuma* (mijenjanje pozicija) te zamislili razgovor između Miloševića i Holbrooka u Daytonu, u Miloševićevoj ulozi bismo se svakako poslužili historijskom komparacijom koju nudi Barry. Vježba je u osnovi fiktivna, rezultati, nažalost sasvim stvarni.

⁸ Potrebno je napomenuti da je Barryjev esej objavljen početkom 1995., dakle, prije NATO intervencije na srpske snage u Bosni i Hercegovini i prije Daytonskog sporazuma. Međutim, s obzirom na legitimaciju koju je etničko čišćenje dobilo u Daytonu upravo, uz primjenu Rawlsovog principa "pravda kao uzajamna korist", Barryjevi argumenti ne gube na snazi, štaviše, dobijaju potvrdu.

Dakle, prema logici zapadnog liberalnog diskursa, nepravda i dominacija *jednih* nad *drugim* unutar liberalne države je neminovna i pristajanje na ovaj okvir je zapravo uvjet sigurnosti i društvenog mira. Dalje, prema ovoj logici demokracija u "etnički šarenim društvima" je neodrživa. Davanje prava svima samo otvara mogućnosti konflikta, za razliku od nacionalno homogenih država koje su preduslov za društvenu stabilnost. Ova logika na Zapadu se nije promijenila još od kolonijalističkih vremena, a retorički multikulturalizam primjenjuje se samo u sferi kulturnih prava, nikako političkih. Uz rizik da se ovaj tekst završi u kymlickijanskom stilu (ukazivanje na probleme bez ponude konkretnog rješenja), navedene usporedbe nam možda mogu pomoći da pronađemo smislen odgovor na pitanje: "Zbog čega su bosanskohercegovački zapadni "protektori" pristali legitimirati etničko čišćenje u Daytonu i zbog čega se već deset godina traga za političkim multikulturnim *modus vivendi* koji bi garantirao jednaka prava svim narodima u Bosni i Hercegovini?".

Literatura

1. Anderson, A. Richard; Fish, M. Steven and Roeder, S. Philip (2001) *Postcommunism and The Theory of Democracy* (Princeton University Press)
2. Fish, Steven and Brooks, S. Robin (2004) "Does Diversity Hurt Democracy?" u *Journal of Democracy, Volume 15, Number 1 January 2004*
3. Kymlicka, Will (1995) *A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford University Press)
4. Rawls, John (1992) *Theory of Justice* (New York: Belknap pr)
5. Barry, Brian (1995) *Justice As Impartiality, Vol II A Treatise on Social Justice* (Oxford: Clarendon Press)